

ČISTILIŠTE U MISLI C. S. LEWISA

Damjan Kovač – Boris Vulić

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu
kovac94@gmail.com
Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu
Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku
vulic@me.com

UDK:27-188.6:116]2-187
2-188+27-188.6
Lewis:2-767]27-188.6
<https://doi.org/10.34075/cs.59.4.6>
Pregledni rad
Rad zaprimljen 6/2024

Sažetak

U članku se analiziraju izabrana djela engleskog pisca C. S. Lewisa pod vidom njegova razumijevanja čistilišta kao stanja krajnjeg očišćenja i čovjekove preobrazbe za Boga nakon smrti. Tema čistilišta kod Lewisa, kao i kod većine drugih mislitelja, usko je povezana sa shvaćanjem čovjekova spasenja u Bogu. Stoga se u prvom dijelu članka prikazuju temeljni sadržaji Lewisova pogleda na spasenje kao posvećenje, što uključuje čovjekovu totalnu transformaciju u 'malog Krista'. S obzirom da je ovaj zahtjev za čovjeka težak i složen, na njemu treba surađivati i nakon smrti, a to je bit čistilišta. U drugom se dijelu analizira Lewisovo viđenje čistilišta, pri čemu postaje razvidna njegova blizina nauku Katoličke Crkve o čistilištu. Zaključno se formiraju jake točke Lewisovih uvida o čistilištu u kojima se zrcali njegov temeljni stav o ovoj temi, a to je da duše jednostavno zahtijevaju čistilište.

Ključne riječi: Clive Staples Lewis, čistilište, spasenje, pokajanje, pravednost.

UVOD

Jedna od vjerskih istina koja je danas na poseban način stanjena ili zaboravljena jest i istina o čistilištu. Čistilište se tako shvaća kao ostatak arhaičnih vremena kad se preko ove teme nastojalo zastrašivati široke mase i njihove savjesti držati pod kontrolom. U nekim drugim pristupima ovoj temi čistilište je stvarnost koja je zapravo bitno određena ovim životom; čistimo se ovdje po svojim patnjama i bolima. Oba ova pristupa ne vide ozbiljnost sadržaja dogme o čistilištu, koja naučava da će svi oni koji umru u stanju lakog grijeha ili koji nisu izvršili djela pokore u svom životu, u čistilištu biti pročišćeni čistilišnim kaznama, a njihovoj promjeni mogu

pridonijeti živi, i to svojim molitvama, osobito euharistijom, te drugim pobožnim djelima.

Tema čistilišta, kad se pojavljuje u svom prirodnom – teološkom kontekstu, uvijek je povezana s temom spasenja. Iz toga je jasno da čovjekovo poimanje Božjeg spasa predstavlja okvir i osnovni sadržaj poimanja stvarnosti čistilišta. Iako i jedno i drugo pretpostavlja ozbiljnu čovjekovu vjeru, spas i čistilište uvijek će izazivati pitanja, nove rukavce mišljenja, pokušaje razmatranja i sl. Upravo jedan takav dinamizam misli i vjere nalazimo u djelima engleskog pisca C. S. Lewisa (1898. – 1963.). Stoga ćemo u ovom radu donijeti po nama najvažnije uvide Lewisove vjere u čistilište, koja spontano i prirodno proizlazi iz njegove teologije, osobito iz njegova razumijevanja prirode čovjekova spasa u Bogu.

1. POIMANJE SPASENJA

Dobar dio svoga djela *Kršćanstvo nije iluzija* Clive Staples Lewis posvećuje čovjekovu preobraženju, odnosno njegovoj transformaciji kao konkretnom i stvarnom načinu čovjekova posvećenja Kristu, a to znači njegova spasa u Bogu.¹ Drukčije rečeno, prema Lewisu sama esencija spasenja, koja nas vraća u ispravan odnos s Bogom, te nas čini prikladnima za nebo, jest totalna, apsolutna transformacija ljudskog bića koja nas suobličuje Kristu.

„U našem prirodnom stanju mi nismo Božji sinovi, već samo (da kažem) kipovi. Mi nemamo zoe, tj. duhovni život, već samo *bios*, biološki život, koji će se uskoro istrošiti i prestati. Kršćanstvo nam nudi priliku, koju nam Bog pruža, da uzmemo učešća u Kristovu životu. Ako tako postupimo, bit ćemo sudionici života koji je rođen, a ne stvoren, koji je oduvijek postojao i koji će zauvijek postojati. Krist je Božji Sin i ako uzmemo udio u takvoj vrsti života, i sami ćemo postati Božji sinovi.“²

Stoga se Krist utjelovio, postao čovjekom, bio raspet, umro i uskrsnuo „kako bi – onim što ja zovem ‘dobrom zarazom’ – prenio na sve ljude život koji je u njemu“.³ Sva se svrha kršćanstva sastoji u tome da nas Bog želi potpuno promijeniti, naš *bios*, recimo to tako, prevladati i uzdići nas na razinu života Boga – dovesti nas u njegov život, zoe. „Svaki bi kršćanin trebao postati mali Krist. Cijela svrha postajanja kršćaninom upravo je u tome.“⁴ Lewis snažno ističe kako

¹ Usp. C. S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija. Vodič kroz osnove vjere*, Verbum, Split, 2016., str. 149-213.

² Isto, str. 172.

³ Isto.

⁴ Isto.

nema alternative u Božjem planu s čovjekom. Upravo je to najvažnije događanje u povijesti stvorenoga, uvođenje čovjeka u ono što

„je važnije od svega na svijetu. Ovaj ples, ova drama, ovaj obrazac troosobnoga života treba se prikazati u svima nama. Možemo to i obrnuto kazati: svatko od nas treba ući u taj obrazac, mora se uključiti u taj ples. Sreću za koju smo stvoreni ne ćemo ostvariti ni na jedan drugi način.“⁵

1.1. Totalna transformacija

Za temu je spasenja kod Lewisa ključna tema transformacije, i to totalne transformacije, koja zahtijeva radikalno pokajanje. U poglavlju *Savršeni pokajnik* Lewis govori o Kristovoj otkupljujućoj smrti kao onoj koja nas je, na neki način, sasvim djelotvorno pomirila s Bogom. To je ono sržno, dok sve ostale teorije koje čin otkupljenja i pomirenja pokušavaju protumačiti, jesu nešto sasvim drugo. Tu se radi o predodžbama koje dobivamo pomoću teorija, ali one nisu stvarnost, nego samo nalik njoj – nešto što nam pomaže u razumijevanju stvarnosti.⁶ Ono ključno jest da je čovjek upao u nevolju kad se

„pokušao osamostaliti, ponašati kao da pripada samome sebi. Drugim riječima, pali čovjek nije jednostavno nesavršeno biće koje bi trebalo usavršiti – on je pobunjenik koji mora položiti oružje. Jedini način da se izvuče iz 'nevolje' jest u tome da položi oružje, da se preda, ispriča, shvati da je krenuo krivim putem i da se pripremi za novi početak. To je ono što kršćani zovu pokajanje.“⁷

Ovdje se radi o jednoj od glavnih tema Lewisova pisanja uopće: moramo se odviknuti od staroga načina djelovanja, od uobraženosti i samovolje. Moramo se odreći staroga načina djelovanja i uvježbavati ono što bi se nazvalo *forma mentis* u svemu onome što bi Bogu bilo ugodno. Taj proces je iznimno bolan, upravo jer smo „pobunjenici koju moraju položiti oružje“, predati se, prinijeti svoj ponos, svoje ja kao žrtvu paljenicu Bogu na ugodan miris (usp. Ef 5, 1-2). To je svojevrsno umiranje bez kojega nema pokajanja niti kršćanskog života.

„Važno je znati da ovo pokajanje, to jest svjesno podlaganje poniženju, i, da kažem, umiranju, nije nešto što Bog od nas traži prije nego što će nas primiti natrag i čega nas može osloboditi ako želi, to je samo opis našeg povratka njemu. Ako od Boga tražite da vas vrati na početak bez toga, tada od njega tražite da vas vrati, a da ne krenete natrag. To ne može biti. Dakle, kroz sve to ipak moramo proći.“⁸

⁵ Isto, str. 171.

⁶ Isto, str. 63-65.

⁷ Isto, str. 66.

⁸ Isto.

Jasno je da nema alternative, nikakvog preskakanja stepenica ili prečice. Bez pokajanja zbog grijeha i osobnog prelaska u življeni(!) život vjere, čovjek ne može napredovati u povratku Bogu, jer je to jednostavno objašnjenje kako povratak *izgleda* – on je *de facto* takav.

1.2. Radikalno pokajanje

Usko vezana uz ovakav Lewisov nauk stoji i misao o mogućnosti objašnjenoga radikalnoga pokajanja. Naime, zbog utjelovljenja, muke, smrti i uskrsnuća Onoga koji je bio savršen i nama postaje moguće radikalno se pokajati. Sve ono zlo koje se u čovjeku nalazi, prijeći i čini nesposobnim za čin savršena pokajanja. Možemo se pokajati *isključivo* ako nam Bog u tome pomogne. Pod njegovom se pomoći podrazumijeva da u nas usađuje dio sama sebe, dio svoje ljubavi. Mi potrebujemo njegovu pomoć da bismo se predali, patili, podčinili, umrli – a to ne nalazimo u Božjoj naravi. Trebamo vodiča, a Vodič sam nije tom stazom kročio. Jedino rješenje za ovaj problem je da Bog postane čovjek, da se naša devijantna narav stopi s njegovom u jednoj osobi – u tom bi nam slučaju ta osoba mogla pomoći. Ta osoba bila bi u mogućnosti odreći se svoje volje, patiti i umrijeti jer bi bila čovjek. S druge strane, sve to bi moglo biti učinjeno na savršen način jer bi istodobno bila i Bog.⁹ Cijela misao može se sažeti u ovu izjavu:

„Vi i ja možemo proći kroz takav proces jedino ako to Bog učini u nama. Ali Bog to može učiniti samo ako postane čovjek. Naši napori u takvu umiranju bit će uspješni jedino ako mi ljudi uzmemo udjela u Božjemu umiranju.“¹⁰

Stoga možemo reći da je Bog 'morao' postati čovjek kako bi čovjeku omogućio povratak sebi.

1.3. Poimanje pravednosti

Važno je napomenuti da Lewis pravednost, koja je potrebna za zajedništvo s Bogom, ne doživljava na protestantski način, u smislu *sola gratia*. Kristove zasluge nisu jednostavno pripisane čovjeku kao da su njegove vlastite, imputirane ili mu „prikačene“.¹¹ Naprotiv, riječ „pravednost“ ni jednom nije upotrijebljena u *Kršćanstvo nije iluzija*, a još bi se manje mogao dobiti dojam da se Kristova praved-

⁹ Usp. Isto, str. 66-67.

¹⁰ Isto, str. 67.9

¹¹ J. L. WALLS, *Purgatory. The Logic of Total Transformation*, Oxford University Press, New York, 2012., str. 159.

nost može jednostavno pripisati čovjeku. Nadalje, u djelu ne postoji podjela na dvije grupe ljudi, od kojih je jedna opravdana i sigurna oko svog dolaska u nebo, a druga neopravdana, koja nije sigurna u svoj dolazak u nebo.¹² Lewis, naime, inzistira da je spasenje proces koji je puno složeniji:

„Kao prvo, stvarnost je daleko složenija. Svijet se ne sastoji od stopostotnih kršćana i stopostotnih nekršćana. Ima ljudi (i to vrlo mnogo) koji postupno prestaju biti kršćani, ali se i nadalje smatraju takvima. Među njima bi se moglo naći i svećenika. S druge strane, postoje i takvi koji neprimjetno postaju kršćani, premda se još ne nazivaju tim imenom. Neki pak ne prihvaćaju u potpunosti kršćanski nauk o Kristu, ali ih Krist u tolikoj mjeri privlači da mu oni pripadaju više nego što to sami shvaćaju.“¹³

Upravo je u riječi „postupno“ sadržana opasnost koja čovjeku otežava da vidi svoje pravo stanje. Možemo polako propadati, činiti malene, gotovo neznatne odluke, koje u konačnici vode do kraljevanja čovjekove samovolje koja je okrenula leđa Bogu. U tom trenutku do izražaja dolazi jedna od iznimno značajnih Lewisovih misli koja u sebi povezuje slobodu, čovjekovu vječnu sudbinu, njegov konačan usud.

„Kad god biramo, pretvaramo svoj središnji dio, onaj koji bira, u nešto što je mrvicu drukčije negoli je bilo prije. Uzimajući život u cjelini, sa svim našim neprojenim izborima, cijeli život polako pretvaramo taj središnji dio ili u nebesko ili u pakleno biće; u biće koje je u skladnu odnosu s Bogom, s drugim bićima i sa samim sobom ili u biće koje je u stanju zavade i mržnje s Bogom, bližnjima i samim sobom.“¹⁴

Rezultat je vrlo jasan: u ovom životu biramo; izbori se, na svojevrstan način, akumuliraju, odnosno kreiraju ono sržno u čovjeku te ga samim tim određuju. Tako čovjek svojim pojedinačnim i naizgled nepovezanim odlukama formira svoju osobu koja je sve više nalik Božjemu planu za njega – nebeskom biću, ili totalno autodestruktivnoj negaciji istoga plana – sve više paklenom biću. Postoji određena nutarnja dosljednost, put koji postaje sve više utaban, koji, u konačnici, vodi jednoj od dvije mogućnosti.¹⁵

Ipak, ishod nije jednostavno predvidiv, s obzirom da čovjekova raspoloživost za Boga, koja se očituje kao čovjekovo temeljno opredjeljenje koje je nužno provesti u sve odluke i djelovanja vlastita života, nije uvijek i u svemu na istome stupnju. Drugim riječi-

¹² Usp. Isto.

¹³ C. S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija*, str. 198.

¹⁴ Isto, str. 96.

¹⁵ Sličnu ideju o temeljnom opredjeljenju čovjeka, koje ipak može biti prekriveno slojevima drugotnih odluka te tek mora izbiti na površinu zagovara i Ratzinger. Vidi: J. RATZINGER, *Eshatologija. Smrt i vječni život*, Verbum, Split, 2016., str. 207.

ma, čovjek koji je Bogu izrekao temeljno *DA*, ne provodi dosljedno i uporno to *DA* u svim porama svoga života i uvijek. Stoga Lewisova totalna transformacija čovjeka u malog Krista, da tako kažemo, zahtijeva pročišćenje i oblikovanje potpunog suobličenja s Kristom koje se, kao dar i mogućnost, događa poslije čovjekove smrti – u stanju čistilišta.

2. ČISTILIŠTE

Nakon svojeg obraćenja Lewis je bio član Anglikanske Crkve. Ono za nas značajno u njegovoj misli možemo predstaviti kao stav da je on nastojao predstaviti i braniti kršćanstvo koje je zajedničko gotovo svim kršćanima svih vremena – ono što on naziva „elementarnim“ kršćanstvom. Neusporedivo je više poveznica između kršćana različitih denominacija, nego što je razlika. Stoga se nastoji od tih razlika ograditi, ne ulaziti u pojedinosti, nego objasniti temelje, dovesti u predvorje iz kojeg se može ući u više soba.¹⁶

Za razumijevanje njegova poimanja čistilišta, moramo konzultirati više djela kako bismo pojмили cjelovitu (ili barem cjelovitiju) katoličku doktrinu koju Lewis zagovara. Kako danas, u postkoncilskom razdoblju, možemo govoriti o novom licu posljednjih stvari,¹⁷ tako je Lewis u svom vremenu na nov i svjež način govorio o navedenoj temi. Možemo se uputiti na put shvaćanja Lewisova koncepta danas površno poimane, prilično neshvaćene (ili barem maglovito shvaćene) stvarnosti koja nosi ime *purgatorium*.

2.1. Lewisova vjera u čistilište

Iako anglikanac, Lewis je vjerovao u čistilište. Na više mjesta njegova kolosalna opusa možemo pronaći jasne proklamacije snažne vjere u čistilište, dok se drugdje mogu uočiti njezine naznake. Najočitiji i najsadržajniji pokazatelj takvog uvjerenja nalazi se u posljednjoj knjizi koju je napisao. Radi se, naime, o postumno objavljenom knjizi *Letters to Malcom: Chiefly on Prayer*, koja je koncipirana u obliku niza od 22 pisma, upućenih imaginarnom prijatelju, kojemu autor odgovara na pitanja o molitvi, intimnom odnosu čovjeka i Boga.¹⁸ Između ostaloga, u 20. poglavlju

¹⁶ Usp. C. S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija*, str. 6-13.

¹⁷ Usp. A TAMARUT, *Novo lice posljednjih stvari*, u: *Riječki teološki časopis* 5 (1997.) 1, str. 61-84.

¹⁸ Usp. J. L. WALLS, *Purgatory. The Logic of Total Transformation*, str. 154-155.

knjige¹⁹ govori kako je, nakon dugo vremena, konačno uspio oprostiti nekome. Nadalje se pita znaju li mrtvi kada im netko živ oprostiti te započinje odgovor na pitanje fiktivnog prijatelja o molitvi za mrtve. Odgovara:

„Naravno da molim za mrtve. Taj čin je toliko spontan, jednostavno neizbježan, da bi me jedino najkompulzivniji teološki spor protiv njega spriječio [u činu molitve za mrtve]. Teško mi je zamisliti kako bi moje ostale molitve preživjele kad bi one za mrtve bile zabranjene. Većina onih koje najviše volimo je, u našim godinama, mrtva. Kakav bih mogao imati odnos s Bogom kad bi ono što najviše volim, za njega bilo nepojmljivo?“²⁰

U ovom pismu Lewis odbacuje protestantsku ideju da je molitva za mrtve besmislena²¹ jer su oni već ili spašeni, ili nepovratno prokleti,²² ističući da je neka vrsta napredovanja nakon smrti moguća.²³ Nastavlja:

„Može se pretpostaviti da čak i u nebu postoji trajno uvećavanje blaženstva, dosegnuto neprestanim sve većim ekstatičnim samopredanjem, bez mogućnosti neuspjeha, ali vjerojatno ne bez vlastitoga truda i žara – jer naslada također ima i svoje poteškoće, kao i uspone, kako to ljubavnici znaju. Ipak za sada neću tvrditi niti nagađati o tome. Ja vjerujem u čistilište.“²⁴

Valja istaknuti da Lewis ovdje govori kako bi molitva za mrtve možda čak imala smisla i bez pretpostavke čistilišta, jer oni u nebu mogu iskusiti „trajno uvećavanje blaženstva“ te nam naše molitve možda mogu pomoći u tome. U svakom slučaju, ovu spekulaciju ostavlja po strani te iskrenom tvrdnjom zaključuje kako vjeruje u čistilište.²⁵

Nadalje, Lewis je također govorio o čistilištu u knjizi *A Grief Observed*, koja je nastala kao plod izrazito bolnog događaja u njegovu životu, naime, smrti njegove voljene supruge.²⁶

„Kako mogu znati da je sva njena patnja prošlost? Nikada prije nisam vjerovao – smatram to silno nevjerovatnim – da bi i najvjernija duša mogla skočiti ravno u savršenost i mir u trenutku kada [ju] smrt pogodi u vrat. [...] Nebo je divna stvar; duša sređena, svijetla i čvrsta kao mač. Ali ne savršeni svetac. Grešna žena vjenčana s grešnim muškarcem; dva Božja pacijenta koja nisu još izlije-

¹⁹ C. S. LEWIS, *Letters to Malcom. Chiefly on Prayer*, San Diego, Harcourt Brace Jovanovich, 1964., str. 106-111.

²⁰ C. S. LEWIS, *Letters to Malcom. Chiefly on Prayer*, str. 107.

²¹ Usp. Luther's *Small Catechism: With Explanation*, Concordia Publishing House, Missouri, 1991., str. 85; J. L. WALLS, *Purgatory. The Logic of Total Transformation*, str. 155.

²² Usp. C. S. LEWIS, *Letters to Malcom. Chiefly on Prayer*, str. 107.

²³ Usp. Isto.

²⁴ Isto, str. 108.

²⁵ Usp. J. L. WALLS, *Purgatory. The Logic of Total Transformation*, str. 155.

²⁶ Usp. C. DURIEZ, C. S. Lewis, *Biografija prijateljstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2016., str. 9, 253-257.

čena. Znam da postoje ne samo suze koje moraju biti obrisane, nego i mrlje koje moraju biti očišćene. Mač će biti još svjetliji. Ali, Bože! Nježno, nježno.”²⁷

Na ovom se mjestu Lewisovo vjerovanje u čistilište ne očituje kao izrazito dogmatsko, nego kao sud koji on shvaća kao „silno“ vjerojatan. Ovdje eksplicitno ne koristi izraz „čistilište“ kako bi izrekao svoje uvjerenje, ali to čini kasnije u knjizi, u obliku pridjeva.²⁸ Tako se suočava s uvjerenjem da teški gubitak osjećaju isključivo oni koji ostaju nakon što netko umre:

„Ako, a ne mogu si pomoći u toj slutnji, mrtvi također osjećaju bol razdvajanja (što bi mogla biti jedna od čistilišnih patnji), tada je za oboje ljubavnika, i svaki par ljubavnika bez iznimke, težak gubitak univerzalan i integralan dio našega iskustva ljubavi.”²⁹

Još jedno od mjesta gdje na scenu stupa Lewisova vjera u čistilište jest u jednoj od njegovih manje poznatih knjiga, naime *Reflections on the Psalms*. U knjizi *Kršćanstvo nije iluzija* navodi da je posve običan laik, pripadnik Anglikanske Crkve te da nastoji objašnjavati i braniti ono vjerovanje koje je zajedničko gotovo svim kršćanima svih vremena. Nastoji izbjeći kontroverzna pitanja te, primjerice, o Blaženoj Djevici Mariji govori samo da je ona rodila Krista. Smatra kako se tu radi o pojedinostima koje su bitno iz područja visoke teologije te bi se njima trebali baviti isključivo stručnjaci.³⁰ Gotovo iste misli izriče u *Reflections on the Psalms*, ograđujući se od prijetnih pitanja.³¹ I onda odjednom izriče:

„[Ja sam] puno dosadnija osoba nego što mislim. (Hoćemo li, možda, u čistilištu, vidjeti vlastita lica i čuti svoje glasove točno onakvima kakvi su bili?)”³²

Ovakva je izjava usporediva upravo s udarcem munje, jer je nekoliko redaka prije rekao kako želi izbjeći kontroverzna pitanja. Čini se da se tu daje zaključiti kako je Lewis ideju čistilišta, unatoč tome što je bio anglikanac, uzimao „zdravo za gotovo”³³ te ju nije vidio kao kontroverznu doktrinu, berem ne u smislu kako ju je on sam shvaćao, ističe Jerry L. Walls.³⁴

Iz do sada navedenih primjera Lewisove vjere u čistilište želimo otići korak dalje te pokušati pojasniti da na sasvim spontan i prirodan način takav stav proizlazi iz njegove teologije, posebice

²⁷ Usp. C. S. LEWIS, *A Grief Observed*, Harper, San Francisco, 2001., str. 42.

²⁸ Usp. J. L. WALLS, *Purgatory. The Logic of Total Transformation*, str. 156.

²⁹ C. S. LEWIS, *A Grief Observed*, str. 50. Vidi također: Isto, str. 27.

³⁰ Usp. C. S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija*, str. 5-7.

³¹ Usp. C. S. LEWIS, *Reflection on the Psalms*, Fontana Books, Glasgow, 1961., str. 13-14.

³² Isto, str. 14.

³³ J. L. WALLS, *Purgatory. The Logic of Total Transformation*, str. 157.

³⁴ Usp. Isto.

poimanja prirode spasenja. Sasvim je jasno da doktrina čistilišta u Lewisovoj misli ne zauzima tako važno mjesto kao što je slučaj s paklom i rajem, ali tvrdimo da ona ni u kojem slučaju nije slučajna, ili samo usputna, nego da ima pažnje vrijedan značaj. Štoviše, čistilište sasvim logično proizlazi iz njegove knjige *Kršćanstvo nije iluzija*, koja je, usput budi rečeno, njegova najpoznatija knjiga apologije kršćanstva.³⁵

2.2. Poimanje doktrine čistilišta

Za objašnjenje Lewisova poimanja *purgatoriuma* je najbolje ponovno se vratiti na *Letters to Malcom: Chiefly on Prayer*, djelo koje smo ranije spominjali s nakanom čvrsto utemeljiti autorovo vjerovanje u čistilište. Nadalje, u navedenom su djelu najjasniji i najeskpliktivniji izričaji njegove vjere i shvaćanja čistilišta. Radikalno izriče:

„Naše duše *zahtijevaju* čistilište, zar ne? Ne bi li slomilo srce kad bi nam Bog rekao: 'Istina je, sine moj, da imaš odvratani zadah i da ti s dronjaka kapa blato i mulj, ali mi smo dobrotvorni ovdje i nitko te neće prekoravati zbog ovih stvari, niti se povlačiti od tebe. Uđi u radost'? Ne bismo li odgovorili: 'Gospodine, uz dužno poštovanje, ako nema prigovora, *radije* bih prvo bio očišćen.' 'Znaš, moglo bi boljeti' – 'Svejedno, Gospodine.'“³⁶

Ono što odmah upada u oči jest da *zahtjev* za očišćenjem, u Lewisovom viđenju stvari, nije nametnut izvana, nego proizlazi iz duše same. Vlastita želja duše za čistoćom preobražava viđenje čistilišta u nešto *za što* se moli, što se traži i na čemu se inzistira, a ne na kaznu od superiornijega nametnutu. Radikalno drugačije poimanje čistilišta, u usporedbi s aktualnim i, kako rekosmo na početku, maglovitim stavom o čistilištu, još je jasnije u činjenici da želja duše ne jenjava iako proces čišćenja uključuje bol. *Unatoč* boli, čak i ako taj proces uključuje bol, duša ostaje postojana u takvom zahtjevu. Ako je patnja³⁷ sastavni dio toga procesa, Lewis smatra kako će ona biti točno ono što je potrebno da bi se postiglo čišćenje i izlječenje.³⁸ Vrlo mu je draga slika iz ordinacije stomatologa koji, nakon što je izvadio zub, kaže:

„Isperi svoja usta ovim.' To će biti čistilište. Ispiranje može trajati duže nego što mogu zamisliti. Okus *toga* može stezati i biti vatreniji nego što bi to moja trenutna osjetljivost mogla podnijeti.“³⁹

³⁵ Usp. Isto.

³⁶ C. S. LEWIS, *Letters to Malcom. Chiefly on Prayer*, str. 108-109.

³⁷ Riječi „patnja“ i „bol“ koristimo kao sinonime, upravo kako je to i Lewis sam činio. Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 101.

³⁸ Usp. J. L. WALLS, *Purgatory. The Logic of Total Transformation*, str. 164.

³⁹ C. S. LEWIS, *Letters to Malcom. Chiefly on Prayer*, str. 109.

Imajući ovo u vidu, iznimno je važno objasniti još jedan naglasak Lewisova pogleda na čistilište. Ističe, naime, da su reformatori imali pravo kad su sumnjali u doktrinu čistilišta u svoje vrijeme, jer je postajala sve devijantnija te je *ad nauseam* korištena u skladu sa svojim tadašnjim stanjem – pogrešno. Donosi primjere Thomasa Morea i Johna Fishera,⁴⁰ objašnjavajući kako čistilište u njihovu poimanju ima sasvim krive konotacije.⁴¹

„U stvari, sama etimologija riječi čistilište pala je u zaborav. Čistilišne muke nas [u njihovim poimanjima] ne dovode bliže Bogu, nego čine da ga zaboravimo. To nije mjesto očišćenja, nego čiste odmazde.“⁴²

Kako smo netom nastojali objasniti, Lewis je dijametralno suprotnog stava. Cilj i svrha čistilišta se ne iscrpljuje, kako u izvornom tekstu stoji, u *retribution* – odmazdi, nego u *purification* – pročišćenju, koje za cilj ima posvećenje čovjeka. Takvim kaznama, opisanim kao neusporedivo nepodnošljive, teže i mračnije nego bilo što na zemlji, bitno nedostaje ključni element i usmjerenje, koje se očituje u distinkciji između odmazde mučilišta i pročišćenja, na što Lewis ne može ostati ravnodušan. Tako postaje jasna i njegova izjava da su reformatori imali pravo sumnjati u tadašnje poimanje čistilišta.

Nasuprot ovom stavu spominje Newmana i njegovu knjigu *The Dream of Gerontius*,⁴³ u kojoj vidi povratak ispravne ideje čistilišta. U njoj je opisana smrt starca i putovanje njegove duše pred Božje prijestolje. Svetost koja dolazi od Boga duši je neizdrživa zbog njegova vlastita stanja te moli da bude poslana u čistilište kako bi se pročistila i mogla stajati pred Bogom. Budući da duša želi vječno stajati pred Bogom, rado prihvaća privremeno i nužno očišćenje.

2.3. Čistilište u djelu *Velika rastava*

Nastavljajući dalje, dolazimo do djela *Velika rastava*. Kad bi se predgovor ovoga djela morao maksimalno sažeti, dvije riječi bile bi dovoljne: *kobna pogreška*. Naime, kontekst nastajanja djela opisao je sam autor, koji spominje engleskoga pjesnika Williama Blakea i njegovo *Vjenčanje raja i pakla*.⁴⁴ Oduvijek se nastojalo da do toga

⁴⁰ Za detaljnije objašnjenje Moreovih i Fischerovih stavova vidi u: J. L. WALLS, *Purgatory. The Logic of Total Transformation*, str. 164-167.

⁴¹ Usp. C. S. LEWIS, *Letters to Malcom. Chiefly on Prayer*, str. 108.

⁴² Isto.

⁴³ Vidi: J. H. NEWMAN, *The Dream of Gerontius*, Alba House, New York, 2001.

⁴⁴ Vidi: W. BLAKE, *Vjenčanje raja i pakla*, Centar za društvene djelatnosti omladine, Zagreb, 1972.

vjenčanja dođe, ali je ono jednostavno nemoguće. Iako nam se stvarnost često nadaje kao ona koja u sebi obgrljuje dvije suprotnosti, kobno griješimo ako takav stav prihvatimo. Lewis inzistira da ne možemo zadržati ništa od onoga što je zlo, niti najsitniji dio pakla, ako želimo u nebo.⁴⁵ Ne odustaje i izričito tvrdi:

„Rezultat zbrajanja moguće je popraviti, ali samo tako da se istim putem vratite natrag i pronađete grešku te, započevši od te točke, otpočnete sve iznova, a ne tako da jednostavno *nastavite* započetim putem. Zlo je moguće poništiti, ali ono se ne može ‘razviti’ u dobro. Njega vrijeme ne ublažava.“⁴⁶

Ovakav izričaj slaže se s njegovim pogledom na spasenje koji smo nastojali opisati, u smislu da spasenje zahtijeva korjenitu promjenu; ono mora biti kopernikanski obrat u čovjeku.

Budući da teme raja i pakla imaju zasebna mjesta na kojima ih se obrađuje, ovdje ćemo nastojati ne ulaziti u pojedinosti i dati isključivo pregled čistilišta. Samo djelo želi oslikati prirodu izbora koji konačno moramo napraviti u odluci između jedine dvije mogućnosti: pakla i raja.⁴⁷ Radnja se sastoji u tome da skupina sjena iz pakla ima priliku omnibusom putovati u raj, gdje, jednom kad su došli u neku vrst predvorja ili predgrađa raja, svesrdno bivaju poticani da ostanu. Sva logika, od fizičkog opisa pa sve do prikazana mizerne atmosfere pakla,⁴⁸ upućuje da bi svatko poželio ostati u raju. Međutim, događa se nevjerojatan i neočekivan preokret te se sjene, gotovo bez iznimke, opetovano žestoko opiru mogućnosti prebivanja u raju, slobodno i, paradoksalno samouvjereniji nego ranije, biraju povratak u pakao. Lewis je također lik u djelu te u početku promatra nekoliko takvih scena. Nakon toga susreće Georgea MacDonalda, kojega inače iznimno cijeni, te mu on postaje pratitelj i svojevrсни tumač događaja. U jednom ga trenutku pita koja je svrha posjeta tih duhova/sjena, odnosno mogu li duhovi stvarno ostati u nebu, referirajući se na ideju *refrigeriuma*.⁴⁹ MacDonald odgovara da duše stvarno mogu ostati te za takav primjer navodi cara Trajana, koji je ujedno primjer *post mortem* obraćenja. Naš autor se

⁴⁵ C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 10-11.

⁴⁶ Isto, str. 10.

⁴⁷ Za detaljnije opise radikalnog izbora između dvije mogućnosti, s kojima bi se Lewis zacijelo složio, vidi: R. GUARDINI, *Posljednje stvari*, KS, Zagreb, 2002., str. 27-30; J. RATZINGER, *Eshatologija*, str. 207.

⁴⁸ Usp. C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 13-14; 20-22.

⁴⁹ *Refrigerium* je ideja koja govori da su duše osuđene na pakao pozvane provesti svoj godišnji odmor, svojevrstan izlet u *Dolini Sjene Života*. Taj odmor nije ograničen vremenom, nego su duhovi čak pozvani i poticani da ostanu u raju, da se tu „presele“. Za detalje o *Refrigeriumu* vidi: C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 69; E. ENSS, *Refrigerium*, u: W. KASPER i dr. (ur.), *Lexikon für Theologie und Kirche. Achter Band*, Herder, Freiburg, 2006., str. 960.

sasvim logično nalazi u nedoumici: „Ne razumijem. Zar kazna Božja nije konačna? Zar je zbilja moguće izići iz pakla i otići u raj?“⁵⁰ Odgovor na ovo pitanje nalazi se u načinu korištenja riječi pakao i raj. Ako duhovi napuste Sivi grad, tada to nije pakao; za svakoga tko ga napusti, on je bio samo čistilište. Ni kraj u kojem se nalaze nije dobro nazivati rajem, barem ne dubokim rajem; taj kraj je bolje nazvati Dolinom Sjene Života. Ipak, za one koji ovdje stignu i ostanu, taj će dio od početka biti raj.⁵¹ Dakle, ono što Lewis naglašava i za ovozemaljski život, vrijedi i za Sivi grad:

„Ulice u Sivom gradu su Dolina Sjene Smrti, ali onima koji tamo ostanu, to je od početka pakao. Kada se dobro i zlo potpuno razviju, postaju retrospektivni. Cijela zemaljska prošlost bit će raj onima koji su spašeni. Osuđene duše će shvatiti da je čitav njihov život na Zemlji bio pakao. Kada se jednom dođe u raj, čak se i neka besmislena patnja može pretvoriti u blaženstvo. Za grešno zadovoljstvo ne shvaćaju da će vječno prokletstvo zagorčiti zadovoljstvo – jer djeluje retrospektivno. Oba procesa započinju prije smrti. Tako će, na kraju svega, dobri reći: Nikad nismo živjeli nigdje drugdje nego u raju. Izgubljeni će reći: uvijek smo bili u paklu. I jedni i drugi će govoriti istinu.“⁵²

Tako se bit Sivoga grada očituje u krajnjem cilju: ukoliko čovjek odluči ostati u njemu, od početka mu je pakao. Ukoliko mu Sivi grad bude samo „stanica“ prema raju, promatramo ga kao čistilište.

Lewis, nadalje, postavlja pitanje o mogućnosti čovjekova izbora nakon smrti. Odgovor glasi: „Ne opterećuj se takvim pitanjima. Odnos između odabira i vremena može se shvatiti tek onkraj odabira i vremena.“⁵³ Tako dolazimo do jednog od najvećih problema za našega autora:

„Što odabiru [u omnibusu pristigle] duše koje se vraćaju [u Sivi grad], i kako mogu odabirati? Milton je bio u pravu, svaka izgubljena duša kaže: bolje je vladati u paklu nego služiti u raju. Postoji nešto što želi zadržati, čak i uz cijenu bijede. Nešto im je uvijek milije od radosti, to jest od stvarnosti. Razmaženo dijete: radije se odreći igre i večere nego se ispričati. Durenje koje kasnije krstimo drugim imenima.“⁵⁴

Čini se da je mogućnost napuštanja Sivoga grada takva da ju iskoristiti može svatko tko istinski želi napustiti grad.⁵⁵ MacDonald to objašnjava iznoseći: u omnibus se ukrcaju svi koji žele – oko toga nema nikakva straha. Sve se svodi na dvije vrste ljudi: oni koji kažu: „Bože budi volja tvoja“, ili oni kojima Bog kaže: „Pa dobro, neka bude tvoja volja.“ Svi u paklu jesu odabrali biti tamo;

⁵⁰ C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 69.

⁵¹ Usp. Isto, str. 68-69.

⁵² Usp. Isto, str. 70.

⁵³ Usp. Isto, str. 72.

⁵⁴ Usp. Isto.

⁵⁵ Usp. Isto, str. 75.

bez mogućnosti izbora pakao ne bi mogao postojati. Ni jedna jedina duša koja iskreno žudi za pravom radošću neće ostati bez nje.⁵⁶ Tražitelji će naći; onomu koji kuca, otvorit će se.⁵⁷

Da bi se bolje razumjela mogućnost promjene i prelaska iz Sivog grada, Lewis donosi primjer žene koja govori neviđenom brzinom. Tjelesna Duša – njezin sugovornik, ne može doći do riječi. MacDonald komentira netom viđen događaj opisujući ženu kao budalastu brbljavicu koja je navikla gundati i prigovarati. Od ključne je važnosti distinkcija koja se očituje u tome je li ta žena jednostavno, banalno gundalo ili gundanje *samo*. Ukoliko je gundalo, postoji nada da će se promijeniti i za nju ima nade, postoji nada u ostajanje u Dolini Sjene Života.

„Ako je u tom gundanju prisutna prava žena – pa neka je to samo i najmanji trag prave žene – bit će je moguće ponovno oživjeti. Ako pod tim pepelom postoji i najsitnija iskra, mi ćemo je ražariti dok se cijela hrpa ne razgori i ne postane čista. Ali ako ne postoji ništa drugo osim pepela, nećemo vječno puhati u nj tako da nam se vraća u oči. Pepeeo treba pomesti.“

⁵⁸Ako postoji ikakva nada da se grešnik rehabilitira, Bog će učiniti sve što je moguće i potrebno da se to i dogodi. Postoji li ikakva iskra čovječstva, „ikakva klica žudnje za Bogom“, ⁵⁹ postoji nada da biće može biti spašeno.

Posljednji primjer koji ćemo navesti jest jasan i nedvosmislen prikaz odnosno primjer bestjelesnog Duha koji na vlastitom rame-nu nosi malenog guštera (ovdje simbol požude) koji Duhu šapće nešto u uho i odvraća ga od planina – simbola raja te ga usmjerava natrag prema Sivom gradu. Duh se susreće s plamtećom Dušom, koja odmah nudi mogućnost utišavanja guštera. Duh se slaže s prijedlogom, na što Duša odgovara da će ubiti guštera. Tako se razvija razgovor, gotovo prepirka između bestjelesnog Duha i plamtećeg Duše, koja je zapravo anđeo, u kojoj se očituje strahovanje Duha da bi ubijanje guštera moglo ubiti i Duha samog. Nakon mučnog „natezanja“ između Duha i anđela, frustrirani Duh plačljivo pristaje da anđeo ubije guštera. Duh se oglašava neviđeno bolnim uzvikom koji Lewis do tada nije čuo na zemlji. Anđeo je zgrabio guštera, slomio mu kičmu i mrtva ga bacio na tratinu. U tom se trenutku događa ono čudesno, ono što jest sama bit čistilišta: Duh se počinje pretvarati u čovjeka! Ruke, ramena, vrat, glava – sve je popri-

⁵⁶ Za sličnu ideju koja je esencijalno traženje i nastojanje oko dobra, istine i pravde, vidi: C. S. LEWIS, *Kronike iz Narnije. Posljednja bitka*, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2002., str. 150-151.

⁵⁷ Usp. C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 75.

⁵⁸ Isto, str. 77.

⁵⁹ Isto, str. 94.

malo materijalni oblik i bilo je zasljepljujuće za gledati. Autorovu je pozornost okupiralo nešto drugo: gušter, za kojeg je mislio da je mrtav, uopće nije bio mrtav, nego se i dalje otimao i postajao sve veći. Kako je rastao, sve se više mijenjao; pretvorio se u najplemenitijeg, srebrnastobijelog pastuha, s grivom i repom od suha zlata. Pastuh je bio gladak i sjajan, hrzao je i udarao kopitima, na što bi zemlja podrhtavala, a drveće se treslo. Tek zgotovljeni čovjek i novonastali pastuh prismo se pozdraviše te se mladić u zahvalnosti baci pred noge anđelu.⁶⁰ Nakon toga

„u hitnji prepunoj radosti mladić se vinu na konjska leđa. (...) Kakvo je to bilo jahanje! Izašao sam što sam brže mogao iz grmlja kako bih ih mogao ispratiti pogledom, no činjahu se već poput zvijezde repatice tamo daleko na zelenoj ravnici, a uskoro zatim već su zamicali za obronke visoke planine. Zatim ih vidjeh gdje poput zvijezde i dalje vijugaju, uspinjući se visokim i strmim vrletima, sve brže i brže.“⁶¹

Slijedi pjesma radosti Arheprirode jer se po njoj opet jaše te ju se tako, u novonastalom konju dovršava. MacDonaldovo objašnjenje netom viđena događaja je sasvim jasno, ne treba dodatnih objašnjenja te savršeno objašnjava bit čistilišta:

„Ništa, čak ni ono najbolje ni najplemenitije, ne može nastaviti kao do sada. Ništa, čak ni ono najniže i najbestijalnije, neće se uzdići iz groba ako podnese smrt. Zasijano je kao prirodno tijelo, uzdiže se iz groba kao duhovno tijelo. Put i krv ne mogu u Planine. Ne zato što su isuviše odbojni, nego zato što su isuviše slabi. Što je gušter u usporedbi s pastuhom? Požuda je nešto jedno i slabo što cvili i šapuće u usporedbi s onim bogatstvom i snagom žudnje koja će se uzdići iz groba nakon što požuda bude ubijena.“⁶²

ZAKLJUČNO O ČISTILIŠTU

Nakon naše analize postaju razvidne sljedeće jake točke u Lewisovu poimanju čistilišta. Lewis je molio za mrtve te doktrinu o čistilištu vidi kao sasvim smislenu, pri čemu se njegovo uvjerenje bitno približava katoličkom, spram protestantskoga stajališta. Teško je odrediti kreće li se tu induktivnim putem te *iz* i *zbog* molitve za mrtve zaključuje o smislenosti čistilišta, ili deduktivno vidi čistilište kao smisljeno, iz čega zaključuje o valjanosti molitve za mrtve, no to nije predmet našega rada. Smatramo kako je najvažniji Lewisov argument *pro purgatorio* upravo sadržan u izjavi da naše duše *zahtijevaju* čistilište. Na svom putu savršenosti duša zahtijeva i inzistira na očišćenju koje dovodi do savršenstva. Taj radikalni zahtjev je bitno obilježen shvaćanjem čistilišta kao svrhovitih patnja koje

⁶⁰ Usp. Isto, str. 100-105.

⁶¹ Isto, str. 105.

⁶² Isto, str. 106.

za cilj imaju *posvećenje* čovjeka. Navedeno poimanje stoji nasuprot čistilištu shvaćenu kao *odmazdi* za grijeh. Upotpunjenje i suvislije objašnjenje *posvećenja* svoje uporište nalazi u dubokom vapaju čovječjega srca koje se ne može zadovoljiti ničim drugim osim savršenim i besprijekornim odnosom s Bogom, za koji, u konačnici, i jest stvoreno.⁶³

Drugo, čistilište za Lewisa jest obilježeno patnjom, ali je ta patnja proaktivnog karaktera koja vodi izlječenju i izmirenju, ali nije cilj sama sebi, u smislu osvetoljubiva vraćanja *nilo za drago*. U Katekizmu Katoličke Crkve stoji: „Ona [unutarnja pokora] istodobno obuhvaća želju i odluku za promjenom života s nadom u Božje milosrđe i pouzdanjem u pomoć njegove milosti. To obraćenje srca popraćeno je spasonosnim bolom i žalošću koju su Oci nazivali *animi cruciatus* [muka duha], *compunctio cordis* [skrušenje srca].“⁶⁴ Tako patnja treba voditi potpunoj reorijentaciji, promjeni nutarnjeg bića i odvrćanju od zla. Za Lewisa Bog toliko čezne za spasenjem ljubljenoga čovjeka da ni jedna mjera nije prevelika, da će svaka prilika, dokle god za nju ima nade, biti čovjeku pružena, što se očituje u *post mortem* obraćenju cara Trajana iz *Velike rastave*. Življena se sloboda očituje u brojnim malim izborima, a za konačnu svrhu očituje opredjeljenje za pakao ili raj.

Čistilište, dakle, nije zastrašujuće mjesto koje postoji kako bi čovjeku bilo prijetnja, nego obećanje mjesta nade koje obistinjuje riječi: „Onaj koji otpoče u vama dobro djelo, dovršit će ga do Dana Isusa Krista“ (Fil 1,6). Pod tim vidom čistilište je mjesto bolne, ali slobodne suradnje čovjeka s veličanstvenom Božjom milošću koje u konačnici rezultira neshvatljivim zajedništvom s Bogom – onime za čime smo oduvijek čeznuli.⁶⁵

⁶³ Upravo u ovakvom rafiniranom, istinskom shvaćanju doktrine o čistilištu J. L. Walls vidi obećavajuću poziciju za ekumenski dijalog oko ove sporne teme. Vidi: J. L. WALLS, *Purgatory. The Logic of Total Transformation*, str. 171-175.

⁶⁴ *Katekizam Katoličke Crkve*, Hrvatska biskupska konferencija – Glas Koncila, Zagreb, 1994., br. 1431.

⁶⁵ Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 161.

PURGATORY IN THE THOUGHT OF C.S.LEWIS

Summary

The article analyses selected works of the English writer C. S. Lewis in terms of his understanding of purgatory as a state of ultimate purification and man's transformation for God after death. The theme of purgatory in Lewis, as in most other thinkers, is closely connected to the understanding of man's salvation in God. Therefore, the first part of the article presents the basic contents of Lewis's view of salvation as sanctification, which involves man's total transformation into a 'little Christ'. Since this requirement is difficult and complex for man, he must cooperate on it even after death, and this is the essence of purgatory. The second part analyses Lewis's view of purgatory, revealing his closeness to the Catholic Church's doctrine of purgatory. Finally, the strong points of Lewis's insights on purgatory are formed, reflecting his fundamental position on this subject, which is that souls simply require purgatory.

Keywords: Clive Staples Lewis, purgatory, salvation, repentance, justness